

Characteristics of Iranian Fairies Based on Fairy Tales *

Maryam Nemat Tavousi ¹

1. Introduction

Folklore is an important aspect of cultural memory of human societies that play a crucial role in defining and re-defining collective identity of a nation, a community, or even a group of people. It consists of know-how, indigenous knowledge, customs, rituals, feast and festivals, performing arts and of course oral literature. After, UNESCO convention on 2003, all manifestation of folklore is declared as intangible cultural heritage (ICH) that should be safeguarded and preserved for future generation. The significance of ICH is not just being linked with past and our traditions, but it has been transmitted by generation to generation, either by apprenticeship or orally. In this respect, we have responsibility in safeguarding and preserving them for next generation in sake of our cultural memory and as a source for incoming creative works. However, safeguarding different aspects of folklore can not be possible if we do not attempt to understand them deeply.

Fairytales, as part of folk tales, are always fascinating for both kids and adults because of their supernatural creatures and promising message of hope and prosperity, especially for those who value justice and good deeds. Iranian fairies (Pari in Persian) are one of the most mysterious and contradictory creatures in Persian literature. During pre-Zoroastrianism, they were considered as the goddess of fertility

*Date received: 18/04/2020

Date accepted: 18/01/2021

1. Associate Professor, Department of Social Anthropology, The Research Institute for Cultural Heritage and Tourism, Tehran, Iran. Email: m.nemattavoosi@richt.ir

(Sarkarati, 2007, p. 6), but in Avestan corpus as well as some Pahlavie texts they were mentioned as female demons who prevent rain and deceiving heros and kings (Mazdapour, 1999, pp. 124-125). However, after Sassanid collapse, they appeared in classical Iranian poetry as beautiful and beloved creatures (Sarkarati, 2007, p. 7).

Notably in fairytales, they are neither the goddess nor female demons, but can show both faces in different situations. However, so many details about their lives have been mentioned in fairytales, in terms of modes and appearance. These details help us to have a better understanding of these imaginary creatures.

In this regard, the main question of this research would be what is the characteristics' of Iranian fairies in terms of their habits, appearance, superpower abilities, deeds, relationships (with human being and themselves), etc. These characteristics are attributed to them during centuries by storytellers in whole Iran.

2. Methodology

To answer mentioned question, Murzloph's research on typology of Iranian tales would be very beneficial and is a good source to explore Iranian fairy. Based on this typology there are sixteen types that fairies are appeared in some of their variants, either as a central figure such as a hero/heroine, villain, supporting character, minor character, etc. The mentioned types are as following:

403: Laughing flower; 425: The groom is an animal; Wicked witch; *425A: The dumb husband; *425L: A lock around the fairy-groom;

*432: The fairy-groom; 459: The prince who falls in love with a doll;

513C: The hunter boy; 516B: Falling in love by seeing the strand of an unknown lady in water; 530: The guardian of tomb;

552A: The helper animals in role of husband; 706: Accusation: The mother who kills her kids; 707: The innocent woman; *737C*: Wealth as destiny; *832A: Losing a fairy- wife because of disobedience;

*923B: The girl who determined her destiny; *936: The mountain of gems.

Every type may have so many variants, some has been recorded and some still not the chance. It has been tried to find out at least four variants for every type and recording fairy's characteristic in each variant. However, to respect the permitted word count of the article, the outstanding variants will be mentioned in discussion section.

3. Discussion

3-1. Fairies Habitat

Fairies' territories are remote and unfamiliar, somewhere like Netherland. Sometimes they are referred by legendary name such as the mountain of Qaf or the mountain of Abar- referring to an unreachable place- (Darvishiyan & Khandan, 2004, Vol. 2, pp. 253& Hosseini, 2002, pp. 180-179). In some variants, rivers, lakes, oceans, seas marks the borders of their territories. In this case, water is a barrier that they can not pass over it. Therefore, it happens a human invade their territory without their permission. Their attempt in arresting him, can not be successful, because the invader can pass over the water and they fail (Enjavi Shirazi, 1975, Vol. 2 , pp. 14-8).

However, in some variants, there are fairies that live in vicinity of a fountain, a well or a river (Darvishiyan & Khandan, 2004, Vol. 2, pp. 79-65& Ibid, Vol. 3, pp. 393-412& Darvishiyan & Khandan, 2005, Vol. , pp. 13-33). The most extraordinary and fascinating places as their habitats are underground gardens (Mihan Doust, 2000, pp. 11-19), and the most common inhabitats are abundant castles (Darvishiyan & Khandan, 2004, pp. 263-247).

3-2. Physical Characteristics

Nothing is mentioned in details about their physical characteristics. They are just referred as creatures with celestial beauty, both for female-fairies and male-fairies (Darvishiyan & Khandan, 2009, pp. 385-387).

3. 3. Animal Fairies

It seems animals can be fairies too. There are variants with horse-fairy, cat-fairy, lizard-fairy, and fish-fairy. They have superpowers like other fairies; horse-fairy can be so faithful to the owner to sacrifice her/his life to save the owner (Mihan Doush, 2000, pp. 160-168). The cat-fairy is mentioned as clairvoyance and warns her/his owner from incoming danger from time to time (Pezeshkian, 2005, pp. 54-59). The fairy-lizard can give decent human the most precious magical ring because of a favor done to the family (Enjavi Shirazi, 1975: Vol. 2, pp. 43-61). Generally they appear mostly as supporter characters.

3. 4. Moods and Dispositions

From a human point of view, they could be maleficent or benignant, on a given situation. Their habits, law, and orders differ from human beings. They used to conceal their secrets even when they

marry human beings. If the couple is a human being as husband and a fairy as a wife, most of the time their marriage did not last. The reason lies in husband's violation of her wife's orders. Fairie's deeds and their odd behaviours should never be questioned by her human-husband, otherwise, after an explanation she leaves her husband forever (Enjavi Shirazi, 1975, Vol. 1, p. 10& Darvishiyan & Khandan, 2004, Vol. 12, pp. 255-265, Mihan Doust, 2000, pp. 11-19& Ibid, pp. 24-20).

3. 5. The Supernatural Powers

Faireis' metamorphosis as different species such as pigeon, serpent, dragon, frog, monkey and even human appeared in Iranian Fairytales. Based on situation, they may help and reward human or harm them. The most common fairy's metamorphosis is turning into a pigeon to reveal secrets. On the other hand, the rarest fairy's metamorphosis is turning into a human. The latter case implies but not explains clearly different aspects of human beings and fairies in terms of their appearance (Mihan Doust, 2000, pp. 43-49& Darvishiyan & Khandan, 2005, Vol. 12, pp. 254-251& Ibid, pp. 51-43& Behrangi, Dehani, 2000, Vol. 2, pp. 27-31& Mirkazemi, 1999, p. 33).

3. 6. Transforming part of their bodies into gold or gem

In some fairy tales, there are fairies whose blood droplets transform into gem (& Darvishiyan & Khandan, 2011, Vol. 12, pp. 254-251& Ibid, pp. 405-520). In rare cases the ashes of a fairy transforms into gold (Marzlof, 1993, p. 97).

3. 7. The fairies and plants

Some fairies are destined to be born from plants. Usually they live in the middle of magical trees' fruits such as apple, pomegranate, sour orange, etc. These trees, that are able to talk; are guarded by demons. The hero should have found a solution to pick the fruits without any confrontation with the demon-gaurds (Enjavi Shirazi, 1974:Vol. 1, pp. 339-340-199& Ibid, 1977, Vol. 3, pp. 67-45). Because of the function of these fairies, they may symbolize an Iranian Goddess of vegetation whose presence triggers blooming flowers, reviving trees or even appearing decidedly rare flowers (Barfar, 2009, p. 131& Nemat Tavousi B, 2016, pp. 221-214).

3. 8. The concept of death and fairies

Death is accompanied with uncertainty when the subject is a fairy. Sometimes it means she/he comes back to his/her territory, sometimes they are burn to ashes and disappear forever. In some variants they come back to life, because they beloved partner fixes the damage

(Darvishiyan & Khandan Mahabadi, 2012, 263-247&Ibid, pp. 81-82& Ibid, pp. 125-122)

4. Conclusion

According to the typology of Iranian tales done by Ulrich Marzolph, fairy tales were surveyed in details of different aspects of Iranian fairies. This study has paid more attention on fairies' characteristics such as: their living habitant, physical characteristics, moods and dispositions, abilities and powers, vegetation existence, the concept of death, etc. In a holistic portrait it can be concluded that while fairies have their own territory, they live among us, in abundant castles, near or in fountains, underground gardens, etc. They are both men and women. Even some animals can be fairy too. Although they get married to humans, just the marriage between woman and male-fairy would last. They may behave kindly and maliciously. The most precious thing for them is their secrets that should be respected. They change their appearances as animals and some of female-fairies grew on a tree (in the middle of a fruit). Seemingly, there is no boundary between the animal, plants and fairy worlds.

Keywords: Fairy transformation; Children literature; Fairy habitant; Underground garden; Iranian Fairy.

References [In Persian]:

- Barfar, S. M. (2009). "Plant Fairies". *Pazhūhesh-e Zabān va Adabiyāt-e Fārsī*. (14), 146-127.
- Behrangi, S. , & Dehqan, B. (2000). *Azerbaijan's Tales*. Vol. 2. Tehran: Niel.
- Chevalier, J. & Gheerbrant, A. (2001). *Dictionary of Symbols*. Vol. 2. (S. Fazaeli, Trans.). Tehran: Jayhoun.
- Cooper, J. C. (2008). *An Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols*. (M. Karbassiyān, Trans.). Second edition. Tehran: Farshad.
- Darvishiyan, A. & Khandan Mahabadi, R. (2009). *Dictionary of the Tales of Iranians*. Vol. 1. Fourth edition. Tehran: Ketab & Farhang.
- Darvishiyan, A. & Khandan Mahabadi, R. (2011). *Dictionary of the Tales of Iranians*. Vol. 2. Third edition. Tehran: Ketab & Farhang.

- Darvishiyan, A. & Khandan Mahabadi, R. (2004). *Dictionary of the Tales of Iranians*. Vol. 5. Second edition. Tehran: Ketab & Farhang.
- Darvishiyan, A. & Khandan Mahabadi, R. (2011). *Dictionary of the Tales of Iranians*. Vols. 11 & 12. Second edition. Tehran: Ketab & Farhang.
- Darvishiyan, A. & Khandan Mahabadi, R. (2004). *Dictionary of the Tales of Iranians*. Vols. 13 & 14. First edition. Tehran: Ketab & Farhang.
- Darvishiyan, A. ,& Khandan Mahabadi, R. (2005). *Dictionary of the Tales of Iranians*. Vols. 15 & 18. first edition. Tehran: Ketab & Farhang.
- Enjavi Shirazi, S. A. (1974). *Iranian Folk Tales*. Vol. 1. Tehran: Amir Kabir Press.
- Enjavi Shirazi, S. A. (1975). *Iranian Folk Tales*. Vol. 2. Tehran: Amir Kabir Press.
- Enjavi Shirazi, S. A. (1977). *Iranian Folk Tales*. Vol. 3. Tehran: Amir Kabir Press.
- Hossaini, H. (2002). *Samnameh*. Tehran: Namayesh.
- Marzolph, U. (1993). *Typology of Persian Tales*. (K. Jahadari, Trans.). Tehran: Soroush.
- Mazdapour, K. (1999). "Narratives of ancient myths". *Farhang*, (25-26),103-125.
- Mohammadian Moghayer, Z. (2006). "Conventional Fairy and Apsara". *Iranian Journal of Anthropology*, (9),107-118.
- Mahmoudpour, L. (2008). "A Comparison of the Nature of Pari in Ancient Iran with its Nature in Persian Literature". *Journal of Comparative Literature*, 9(17) ,207-225.
- Malekzade, M. (2003). "The Territory of Fairies in Madesstan". *Nama-i farhangistan*, (20),147-191.
- Mihan Doust, M. (2000). *The virgin fairies*. Tehran: Tous.
- Mirkazemi, S. H. (1999). *A Lady with fifty braided hairs: Tales of Mazandaran and Torkman Sahrai*. Tehran: Markaz.
- Mohtadi, F. (2003). *Ancient Iranian Tales*. Tehran: Hirmand.
- Nemat Tavousi, M. (2016A). "In the search of forgotten parts of the myth of Garshasb". *Mytho-Mystic Literature Journal (Persian Language and Literature Journal)*, 11(38), 273-299.
- Nemat Tavousi, M. (2016B). *Birth of Myth*. Tehran: Jami.

- Niberg, H. S. (2005). *The religions of ancient Iran*. (S. Najmabadi, Trans.). Kerman: Shahid Bahonar University of Kerman.
- Pezeshkian, M. (2005). *The traditional tales of Kazerun*. Tehran: Kazerouniyeh.
- Sarkarati, B. (2007). Fairy: "Research on comparative mythology". *Hunted Shadows*, (1-26). Tehran: Tahouri.
- Schimmel, A. (2010). *The mystery of numbers*. (F. Toufiqi, Trans.). Qom: University of Religions and Denominations.

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال نوزدهم، شماره سی و نهم، بهار و تابستان ۱۴۰۰

پریان ایرانی به روایت افسانه‌های جادویی*

مریم نعمت طاوسی^۱

چکیده

پریانی بسیار در روایات کهن پدیدار شده‌اند، گاه زیانکار، گاه یاری‌رسان. پری در افسانه، همچون همتای اساطیری‌اش صاحب نیرو و قدرتی ماورایی است؛ اما هیأتی ایزدانه ندارد. بیشتر آثار نگاشته شده در خصوص پریان درباره تبارشناسی آنان و جای پای حضورشان در ادبیات کلاسیک ایرانی است و اثری نگاشته نشده که به ابعاد تنائی، روانی و ارتباط پریان با جهان هستی بپردازد. حال آن که چنین نوشتاری می‌تواند دستمایه‌ای برای نویسندگان خلاق در حوزه ادبیات کودکان و نوجوانان و حتی بزرگسالان باشد. در این نوشتار به کمک کتاب طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی نوشته اورلریش مارزلف و به روش اکتشافی، قصه‌هایی که در آن پری حضور داشتند مورد مطالعه قرار گرفتند. روشن شد که پریان گرچه سرزمین خود را دارند اما در جهان آدمیان در دوردست‌ها، قلعه‌ها، سرچشمه‌های آب، باغ‌های زیرزمینی زندگی می‌کنند. زیبایی آسمانی دارند، هم زن و هم مردند، با آدمیان وصلت می‌کنند، اما تنها وصلت دختر-انسان است که با مردپری دوام می‌آورد. برخی حیوانات هم ممکن است یک پری باشند. خلق و خوی آنها آمیزه‌ای از خوبی و بدی است و رازهایشان را باید حرمت نهاد. پیکرگردانی‌های بی‌شمار دارند و ارتباطی انداموار با جهان گیاهان. گویی پری را می‌توان بوده‌ای سیال میان جهان گیاهی، حیوانی و حتی انسانی تصویر کرد.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۱/۳۰

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۱۰/۲۹

(DOI): 10.22103/JIS.2021.15276.1997

صص ۳۱۵-۳۴۵

۱. دانشیار گروه مردم‌شناسی اجتماعی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

m.nemattavoosi@richt.ir

واژه‌های کلیدی: پریان افسانه؛ افسانه‌های جادویی؛ طومار نقالی سامنامه؛ زیستگاه پریان؛ باغ‌های زیرزمینی.

۱. مقدمه

فرهنگ عامه هر ملتی حافظه تاریخی صاحبان و حاملان آن فرهنگ به شمار می‌آید که در شکل‌دهی هویت گروهی و فردی آنان نقش بسیار مهمی ایفا می‌کند. این فرهنگ، مجموعه‌ای از مهارت‌ها و دانش‌های بومی، عرف‌ها، مراسم و آیین، جشن‌ها و جشنواره‌ها و ادبیات شفاهی است که از سال ۲۰۰۳ یونسکو به عنوان میراث ناملموس بشری آن را به رسمیت شناخته و بسیاری از کشورها از جمله ایران به کنوانسیون ۲۰۰۳ یونسکو پیوسته‌اند. از ویژگی این عناصر میراثی آن است که قرن‌ها تنها به شکل سینه به سینه به نسل‌های بعدی منتقل شده‌اند؛ از جمله ادبیات شفاهی. در گستره ادبیات شفاهی در فرآیند انتقال سینه به سینه، همواره عناصری بدان افزوده یا کاسته شده است؛ از همین روست که هر قصه شاهد‌های بی‌شمار دارد که در جزئیات تفاوت‌های چشمگیری در آنها می‌توان یافت.

قصه‌ها عامیانه که در این نوشتار، گروه قصه‌های جادویی (قصه‌های پریان) نامیده می‌شوند، اشخاص و بوده‌های (موجودات) ماورایی مشترکی دارند و مضمون کلی آنان امید به نیک‌بختی به کسانی است که برای رسیدن به اهداف خود هیچگاه از راه دادگری، نیکی و جوانمردی دور نشده‌اند. هرگاه هم که قهرمانان قصه‌ها گرفتار مشکلی شده‌اند، نیک‌دلی یا بوده‌ای فرازمینی، عمدتاً یک پری به یاری‌شان آمده است.

پاسداری از جلوه‌های گوناگون فرهنگ عامه، نیازمند شناخت بهتر آنهاست که این امر ممکن نمی‌شود مگر آن که درباره ساختارها و اجزای هر نمود فرهنگ عامه، به ویژه در حوزه ادبیات شفاهی، پژوهش‌های بیشتر انجام گیرد. این گونه پژوهش‌ها نه تنها گامی موثر در مسیر پاسداشت حافظه گروهی صاحبان این فرهنگ است، بلکه منبعی است برای دست‌اندرکاران حوزه ادبیات، به ویژه ادبیات کودکان برای بازآفرینی آثار نوین.

۱-۱. بیان مسئله

پری که در فرهنگ پیشازرتشتی زمانی ایزدبانوی زایش و باروری بود، در چهارچوب کیش زرتشتی و آیین مزدیسنا به بوده‌ای اهریمنی تبدیل شد؛ اما پس از فروپاشی ساسانیان آرام آرام در ادب و فرهنگ عامیانه به ویژه در قصه‌های عامیانه حضور پررنگ‌تری یافت؛ از این رو قصه‌های عامیانه می‌توانند منبع خوبی برای شناخت ویژگی‌های منتسب به پریان به شمار آیند.

از همین رو با مراجعه به قصه‌های عامیانه می‌توان تصویری به نسبت روشن از پریان به دست آورد. این نوشتار برآن است تا فارغ از تبارشناسی بوده‌ اسرارآمیزی به نام پری، ویژگی‌های وی را برپایه افسانه‌های جادویی و فرهنگ مردمانه بیابد. بدین ترتیب می‌توان جهان زیستی مادی و معنوی پریان را به تصویر کشید.

۱-۲. پیشینه پژوهش

بیشتر آثار نگاشته شده در خصوص پریان درباره تبارشناسی آنان و جای پای حضورشان در ادبیات کلاسیک ایرانی است. از جمله گروه نخست می‌توان به مقاله «پری: تحقیقی در حاشیه اسطوره‌شناسی تطبیقی» نگاشته سرکاراتی اشاره کرد. وی همسو با بارتولومه و گری، معنی اصلی پری را زاینده و بارور می‌داند که این معنی با توجه به کردار و صفات پائیریکا در اوستا و پری در ادب و فرهنگ مردمانه ایرانی مناسب است. در ادامه وی می‌افزاید:

می‌توان چنین انگاشت پریان در زمانی ایزدبانوان باروری و زایش بودند و به واسطه چنین کارکردی زیبا و فریبنده تصور می‌شدند؛ از همین رو از چنان توان فریایی، جاذبه و افسونگری زنانه‌ای برخوردار بودند که از بهر باروری با ایزدان و شاهان و یلان اسطوره‌ای درمی‌آمیختند. اما بعدها در اثر دگرسان شدن ارزش‌های اخلاقی، به ویژه دین‌آوری زرتشت که به مساله اخلاق و پارسایی توجهی بیش از حد داشت، پریان به واسطه سرشت شهوانی و وابستگی به کام-جشن‌ها و مراسم شادخواری‌های آیینی گروهی، از انجمن ایزدان رانده شدند و دگرگونی گوهری پیدا کردند؛ چنان که در آیین زرتشتی و دین مزدیسنا هیأت بوده‌های اهریمنی بدانان منتسب شد؛ اما حافظه تاریخی گذشتگان موجب شد پریان برخی از وجوه کهن سرشت اساطیری خود را نگه دارند و به عنوان بوده‌هایی نادیدنی، زیبا و فریبنده

شناخته شوند که دلباخته نران و پهلوانان می‌شوند؛ بدین ترتیب آنان با آبستنی و زایش سروکار دارند، گاه نوزادان را در گاه زادن می‌ربایند یا می‌زنند. در ادب و فرهنگ مردمانه، آنان همچنین به جادو، پری‌زدگی و پری‌خوانی وابسته‌اند و دل‌بستگی زیاد به رامش، پایکوبی و آوازهای شبانه دارند (سرکاراتی، ۱۳۸۰: ۶-۷).

در رویکردی تطبیقی در مقاله‌ای با عنوان «نگاهی بر بن‌مایه‌های حسن بصری و باکره‌های پریزاد» پری همان آپسارای ریگ‌ودا دانسته شده است که هر دو آب‌پیکرند و یک خویشکاری دارند؛ اما پری ایرانی در طول دگردیسی‌اش تبدیل به زن-ایزدی شده در اوج جادوکاری. نویسنده آپسارا و پری را در ذات یکی می‌داند، از نگاه او هر دو مادینه‌هایی حوروش، آب‌جان و آب‌پرورده‌اند که از آب برآمده‌اند. اما پریان ایرانی به خلاف آپسارها که همواره آسمانی و آرمانی باقی مانده‌اند، تبدیل به بوده‌ای نیم‌انسان و نیم‌ایزد شده‌اند. در نهایت چنان شد که پریان از صفاتی متضاد برخوردار شدند و در واقع دو سر یک طبقه را ساختند. از یک سر با یلان می‌آمیختند و به هیأت برکت‌بخش و کامبخش رخ نمودند و در سر دیگر همه دلدادگان را اغوا کردند و بدانان آسیب رساندند و ایشان را دچار آشفستگی، مرگ و پری‌کامگی کردند (ن. ک: محمدیان مغایر، ۱۳۸۴).

برخی پژوهشگران در دین‌های ایران باستان پری و جادوگر را یک جفت می‌دانند و بر این باورند که پریان از باورداشت‌های توران باستان (ایرانیان سکایی) هستند (ن. ک: نیبرگ، ۱۳۸۳: ۳۳۵). پژوهشگری دیگر در مقاله خود با عنوان «مقایسه ماهیت پری در ایران باستان با ماهیت آن در ادبیات فارسی»، پری را در ادبیات فارسی جن مسلمان دانسته است (ن. ک: محمودپور، ۱۳۹۶).

ملک‌زاده در مقاله خود با عنوان «سرزمین پریان در خاک مادستان» با استناد به داده‌های دین‌شناسی تطبیقی، رد پای پریان را در روی زمین می‌یابد. وی بر این باور است که پریان یکی از تیره‌های ماد بودند که بدانان پریکانیان گفته می‌شد. این قوم از دیگر مادها جداگانه می‌زیستند؛ زیرا پرستش پریان رسمی ناپسند به شمار می‌آمد. افزون بر این، پاره‌ای اشارات مردم‌شناختی امروزین نیز به گونه‌ای شگفت‌انگیز واقعیت حضور مردمانی غریب، نامتعارف و بیگانه را در یکی از دره‌های غربی البرز مرکزی، دره الموت، احتمالاً دیار

۳۲۶/ پریان ایرانی به روایت افسانه‌های جادویی

پریکانیان مادی، تایید می‌کند. بدین مردمان، کله‌بزی می‌گفتند؛ شاید از این رو که بز توت‌م قبیله آنان به شمار می‌رفت و یا در آداب پیشگویی‌شان از بز استفاده می‌کردند (ن. ک: ملک‌زاده، ۱۳۸۱: ۱۴۹-۱۵۱).

برجسته‌ترین پژوهشگری که در جستجوی ردپای پریان در آثار کلاسیک فارسی است، کتایون مزداپور است. وی در مقاله‌ای با عنوان «روایت‌های داستانی از اسطوره‌های کهن» با اشاره و با تکیه بر نظر سرکاراتی رد پری و پری‌کامگی را در ادب پارسی می‌جوید و در شاهنامه به صورت ابراز عشق تهمینه به رستم و دلدادگی منیژه به بیژن و وجود اساطیری سودابه می‌یابد. در سام‌نامه و سمک عیار که دومی به حوزه ادبیات مردمانه متعلق است، دلدادگی‌های پریانه را در عشق دختر پادشاه چین به سام و عشق مه‌پری به خورشیدشاه می‌یابد. هردو پهلوانان در تعقیب گوری که در شکارگاه پدیدار می‌شود با نقش دلدار یا خود او آشنا می‌شوند. وی سرانجام به این نکته اشاره می‌کند که بسیاری از قهرمانان شاهنامه و برخی متون کهن همان پریانند که در کسوت آدمیان پدیدار شده‌اند (ن. ک: مزداپور، ۱۳۷۷: ۱۲۵-۱۰۳).

اما در این میان نوشتاری که به واکاوی همه جانبه بوده‌ای اسرارآمیز و ماورایی به نام پری با استناد به افسانه‌های جادویی و قصه‌های مردمانه پردازد، تقریباً دیده نمی‌شود. پریان همچون هر بوده دیگری وجوه زیستی بی‌شمار دارند که با مراجعه به افسانه‌های مردمی می‌توان نگاهی به این ویژگی‌ها انداخت تا نویسندگان ادبیات داستانی را در نوشتن آثاری پربار در عرصه خیال‌یاری کرد.

۱-۳. پرسش‌های تحقیق

اصلی‌ترین پرسش این نوشتار یافتن ویژگی‌های زیستی متناسب به پریان، برپایه قصه‌ها و افسانه‌های ایرانی است. این ویژگی‌ها افزون بر وجوه مادی، خلق و خوی، عادات، توانایی‌های ماورایی، ضعف‌ها و قوت‌ها و ارتباطاتشان چه با خود و چه با آدمیان را هم در برمی‌گیرد. پاسخ این پرسش به ما کمک می‌کند تا از چشم آفرینندگان افسانه‌های ایرانی که مردمی عادی هستند این بوده‌ها را بشناسیم. بدین ترتیب، ضمن آن که بر دانش ما نسبت به

باورهای گذشتان افزوده می‌شود، در بازآفرینی این بوده‌ها در ادبیات نوین به اندیشه‌های گذشتگان که ریشه در تاریخ دارند وفادار باقی می‌مانیم.

۱-۴. روش‌شناسی

در این نوشتار به روش اکتشافی، نخست قصه‌های مردمانه که در آن پریان حضور دارند مورد مطالعه قرار گرفتند. برای شناسایی این قصه‌ها از کتاب طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی نوشته اورلریش مارزلف، ایرانشناس پرآوازه آلمانی استفاده شد. مارزلف در این کتاب مجموعه قصه‌های مردمانه ایرانی را که در سنت حکایاتی امروزی شواهد زنده‌ای از آن در دست باشد با فهرست آرنه-تامپسون تطبیق داده است. برپایه این تطبیق، پری در برخی از تیپ‌ها که به گروه قصه‌های جن و پری (افسانه‌های جادویی) تعلق دارند، حضور دارد که عبارتند از:

تیپ B ۵۱۶، (۱) ۵۳۰، (۲) ۷۰۲، (۲ و ۱۰) ۷۰۶، (۲) ۹۲۳B*، (۷) ۹۳۶*؛ پری‌ها دختر نوزاد را به ویژگی‌های جادویی مجهز می‌کنند ۴۰۳، شاهزاده خانم پری شوهر را لال می‌کند، A ۴۲۵*، دامادی که از پریان است، L ۴۲۵*، ۴۳۲*؛ به جای عروسک با شاهزاده ازدواج می‌کند ۴۵۹؛ پریان به کمک می‌آیند (۳ و ۴ و ۷-۸) A ۴۶۵*، (۵) ۵۱۳C؛ عروسی هفت برادر با هفت پری (۵) ۵۵۰، مردی در تلاش برای به دست آوردن همسرش که یک پری است (۱) A ۵۵۲؛ شاه پریان آرزو را برآورده می‌کند* ۷۳۷؛ زنی را که از پریان است با نافرمانی از دست دادن A ۸۳۲*، حرکات پریان را تقلید کردن (۸۹۸) ۱۳۷۱: (۲۷۰).

هر یک از تیپ‌های یادشده شاهدی بسیاری دارد که از هر تیپ دست کم چهار شاهد بررسی شد اما به دلیل رعایت حجم مقاله به شاخص‌ترین شاهد‌ها در متن اشاره شده است. افزون بر قصه‌ها از طومار نقالی سام‌نامه هم استفاده شده است. طومارهای نقالی آمیزه‌ای از اندیشه‌های مردم عادی و افسانه‌های کهن‌اند. اهمیت این طومار از آن روست که پریان بسیار با ویژگی‌های متضاد و ناهمخوان در این متن حضور دارند؛ پریانی که گویا تبار برخی از آنان به روایات اسطوره‌ای هم می‌رسد (ن. ک: نعمت طاوسی، ب ۱۳۹۴: ۲۹۷-۲۷۱).

۲. بحث و بررسی

۲-۱. زیستگاه پریان

۲-۱-۱. سرزمین‌های دوردست

سرزمین پریان جایی ناآشنا و دوردست است. در قصه «گل به صنوبر چه کرد (۲)» پری در جایی زندگی می‌کند که هفتاد هزار سال تا به آن جا راه است (درویشیان و خندان، ۱۳۸۹، ج ۱۲: ۲۵۳). در قصه «یوسف شاه‌پریان و ملک‌محمد»، پریان در کوه قاف زندگی می‌کنند (ن. ک: همان: ج ۱۲، ۴۲۹-۴۳۳). در سام‌نامه ابرها پریدخت را می‌رباید و با خود به کوه فنا می‌برد. سام راهی کوه فنا می‌شود که کوهی بلند و غیرقابل دسترس است. سام برای رسیدن به سرزمین شاه‌پریان باید از سرزمین‌های عجیب بگذرد، سوار بر کشتی شود و پس از پنج هفته دریانوری به ساحل سرزمین پریان برسد (ن. ک: حسینی، ۱۳۸۰: ۱۷۹-۱۸۰).

۲-۱-۲. مرزهای آبی، مرزهای غیرقابل عبور

آب در بسیاری از افسانه‌ها مرزی تعیین‌کننده برای پریان است. در «سلطان مار» که از قهرمان مرد به عنوان پری و از خویشانش به عنوان دیو یاد می‌شود، در زمانی که سلطان مار و عروس زمینی‌اش از دست خویشانش می‌گریزند و سلطان مار موانعی با جادو ایجاد می‌کند، تنها دریای خروشان است که می‌تواند خویشانش را از میان بردارد (ن. ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۲: ج ۱، ۸-۱۴).

نمونه دیگر را در «ملک‌محمد و دیو یک‌لنگو» می‌توان یافت. ملک‌محمد و شش برادرش جداگانه راهی یافتن مرغ طوطی و قفس طلایی می‌شوند تا جانشین پدرشان که شاه است، مشخص شود. در موقعیتی ملک‌محمد شش برادر را نجات می‌دهد و در مسیر یافتن مرغ طوطی و قفس طلایی به قلعه‌ای می‌رسند که هفت خواهر که همگی پری هستند زندگی می‌کنند. به وساطت کوچک‌ترین خواهر که می‌داند قرار است با ملک‌محمد ازدواج کند، خواهران آنان را نمی‌کشند. در موقعیتی مناسب خواهر کوچک‌تر از ملک‌محمد می‌خواهد به بهانه شکار همراه برادرانش از قلعه خارج شود، از رودخانه بگذرد

تا خواهرانش نتوانند به آن‌ها آسیب زنند. (ن. ک: همان، ۶۵-۷۹ و ن. ک: درویشیان و خندان، ۱۳۸۷: ج ۳، ۳۹۳-۴۱۲).

۲-۱-۳. چشمه‌های آب

گروهی دیگر از پریان، تنها در کنار چشمه‌ها، چاه‌سارها و رودخانه‌ها پدیدار می‌شوند. در قصه «ماجرای زندگی شاهزاده محمد» دختری به نام فرشته، دختر ملک اسکندر است که ویژگی‌های پریانه دارد و از نیروی ماورایی برخوردار است. آهوپی مردان را به چشمه می‌کشاند، کنار چشمه می‌نشیند و با دیدن جامی نقره‌ای در چشمه دست در آب چشمه می‌کنند تا جام را بگیرند. اما صدایی هولناک بلند می‌شود و آنان را از این کار برحذر می‌دارد. به دنبال این صدا دختر از چشمه بیرون می‌آید با ضربه عصایی، مردان را سنگ می‌کند (ن. ک: درویشیان، خندان ۱۳۸۲: ج ۱۳، ۳۳).

شوالیه‌ها برای باور است که «سلسله‌انساب پریان در اصل به زمین-مادر می‌رسد؛ اما جریانی تاریخی بنا به سازوکاری خاص آن‌ها را از سطح زمین به ژرفای آن فرو برده است؛ جایی که پریان در روشنایی ماه، روح آب‌ها و گیاهان دیده می‌شوند... و بیشتر روی کوه-ها، نزدیک گودال‌ها و سیلاب‌ها و یا در ژرفای جنگل‌ها نزدیک غارها و لجه‌ها، در کناره رودخانه‌های خروشان یا کنار چشمه‌ها پدیدار می‌شوند» (شوالیه و گبران، ۱۳۷۹: ۲۲۱).

۲-۱-۴. باغ‌های زیرزمینی

زیستگاه پریان ممکن است در باغی چون بهشت در زیر زمین پنهان شده باشد. در «باکره‌های پریزاد» سومین پسر شاه چون با بی‌مهری برادرانش روبرو می‌شود، به تپه‌ای که تیرش بر زمین افتاده می‌رود و با بیل و کلنگ تپه را زیر و رو می‌کند تا به دریچه‌ای می‌رسد. دریچه را باز می‌کند و به باغی بزرگ چون بهشت می‌رسد؛ باغی که خانه پریان است (ن. ک: میهن‌دوست، ۱۳۸۷: ۱۹-۱۱).

۲-۱-۵. قلعه‌ها

در بسیاری از افسانه‌ها از قلعه‌هایی یاد شده است که خانه پریان است. افزون بر پریان افسانه «ماجرای زندگی شاهزاده محمد»، پری در افسانه «گل به صنوبر چه کرد (۳)» هم ساکن قلعه است. ملک محمد برای گرفتن انتقام وارد قلعه‌ای می‌شود تا صاحب قلعه را که

۳۳۰/ پریان ایرانی به روایت افسانه‌های جادویی

کشنده برادرانش است، بکشد. زمانی که او را به زمین می‌زند و شمشیر از کمر می‌کشد تا او را بکشد، نخست نقاب چهره صاحب قلعه را برمی‌دارد و می‌بیند که یک زن است. زن به او می‌گوید که او دختر شاه پریان است (ن. ک: درویشیان و خندان، ۱۳۸۹: ج ۱۲، ۲۴۷-۲۶۳).

۲-۲. ویژگی‌های تنانی

۲-۲-۱. زیبایی آسمانی

شاخص‌ترین ویژگی پریان زیبایی آسمانی‌شان است که انسان را افسون می‌کند و هوش از سرش می‌رباید. تقریباً در تمام افسانه‌های پریان، از آنان به عنوان بوده‌ای با زیبایی افسون‌کننده یاد شده است.

۲-۲-۲. جنسیت

پریان در افسانه‌ها هم زن هستند، هم مرد. در برخی از افسانه‌ها سخن از مردپریانی است که با دختر انسان ازدواج می‌کنند مانند «سلطان مار»، «آه»، «بلال آقا». در افسانه «بلال آقا» پادشاهی سیبی جادویی می‌خورد و سرانجام صاحب دختر می‌شود. دختر طبق قرار پیشین در هفت سالگی برده می‌شود. در ماوای جدید دختر که کاخی اسرارآمیز است دو غلام از دختر پذیرایی می‌کنند. دختر پس از چهل روز همسر خود را که سیزقبا نام دارد و شاه پریان است، می‌بیند (ن. ک: درویشیان و خندان، ۱۳۸۷: ج ۱۱، ۳۸۵-۳۸۷).

۲-۲-۳. گونه زیستی حیوانی

۲-۲-۳-۱. اسب

در برخی از افسانه‌ها از حیواناتی سخن به میان می‌آید که پری هستند مانند اسب در افسانه «اسب گل‌گز». اسب پریزاد است و به دختر قهرمان وفادار. زمانی که دختر مجبور به سفر می‌شود به همسرش گوشزد می‌کند که در آغل بدون سقف جایش دهند؛ اما همسر این نکته را فراموش می‌کند. به هنگام سفر، قهرمان گرفتار دیوی می‌شود، موی اسب را آتش می‌زند. اسب که می‌خواهد خود را به دختر برساند چنان خود را به در و دیوار می‌زند که تا سرحد مرگ زخمی می‌شود. گرچه دختر و فرزندان صاحبش را نجات می‌دهد؛ اما خود می‌میرد (ن. ک: میهن‌دوست، ۱۳۷۸: ۱۶۰-۱۶۸).

۲-۲-۳-۲. گربه

از گربه پریزاد هم در افسانه‌ها سخن به میان آمده است. در افسانه «تمور بازرگان» دختر قهرمان که مجبور می‌شود از خانه‌اش بگریزد، گربه‌ای دارد که از پریان است و همیشه طرف مشورت دختر قرار می‌گیرد. گربه نسبت به رویدادها پیش‌آگهی دارد و دختر را راهنمایی می‌کند تا چگونه بهترین راه‌حل‌ها را برگزیند (ن. ک: پزشکیان، ۱۳۸۳: ۵۹-۵۴).

۲-۲-۳-۳. مارمولک

در «تاجر صرفه‌جو» تاجر به دعوی دو مارمولک که در واقع پسر و عروس شاه پریان‌اند پایان می‌بخشد. شاه پریان هم در عوض این نیکی، گشایشی در زندگی تاجر فراهم می‌کند (ن. ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ج ۲، ۵۲-۵۳). «مارمولک جانوری قمری است و می‌پنداشتند زبان ندارد و در شبنم زندگی می‌کند. از این رو نماد سکوت بود.» (کوپر، ۱۳۸۶: ۳۳۸) در باورهای مردمانه جانوری برکت‌بخش است؛ چنان که به باور مردمان اگر کسی مارمولک خانه‌اش را بکشد، باید در انتظار رخدادی شوم باشد.

۲-۲-۳-۴. ماهی

از میان جانوران دریایی، پری- ماهی هم در قصه‌ها پدیدار شده است. در «مطیع و مطاع»، مطاع ماهی خندانی را صید می‌کند. چون به او دل می‌سوزاند و در آب رهایش می‌کند، ماهی در هیأت انسان دوباره بر او پدیدار می‌شود و به او یاری می‌رساند (ن. ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ج ۲، ۴۱-۴۳).

۲-۳-۲. ویژگی‌های روانی

۲-۳-۱. آمیزه‌ای از نیکی و بدی

در قصه «دو برادر» دختر شاه پریان به پسر انسان دل می‌دهد و مرد گرچه سه بار و با سه خواهر به طور پی در پی ازدواج می‌کند، اما با هیچ یک سخن نمی‌گوید تا آن که کوچک‌ترین خواهر در ازدواج ایستادگی می‌کند؛ بدان امید که راز خموشی همسر را بیابد. سرانجام روزی همسرش را در آغوش پری زیبارویی می‌بیند. برای آن که آفتاب چهره پری را نیازارد، روسری خود را بر چهره پری می‌افکند. دختر شاه پریان که چنین می‌بیند، از نیکی زن متأثر می‌شود. طلسم را می‌گشاید و مرد را رها می‌کند (ن. ک: همان:

۲۰-۱۸). این پری گرچه پسر انسان را چنان تصاحب می‌کند که رابطه‌اش با دیگر آدمیان مختل می‌شود، اما بدان اندازه نیک‌نهاد است که مهر زن او را به خود آورد.

در وجود گل‌افروز، یکی از پریان «سام‌نامه» به روشنی مرز میان پری و جادوگری نابکار از میان می‌رود؛ ظاهری زیبا دارد و چون نمی‌تواند به سام دست یابد، قصد آزار و نابودیش را می‌کند. حال آن که رضوانه پری، از دیگر پریان این طومار، یکسره نیک‌کردار است و برای نجات سام بی‌هیچ چشمداشتی خود را به بلا و خطر می‌اندازد (ن. ک: حسینی، ۱۳۸۰). در افسانه سلطان مار، سلطان از خود به عنوان پری و از بستگانش به عنوان دیو یاد می‌شود (ن. ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۲: ج ۱، ۱۰).

۲-۳-۲. حرمت رازها و آداب پریان

شرط پایداری و دوام پیوند میان پری و انسان، سرپوشیده ماندن رازهای پری است. چه بسا زمانی که همسرزمینی راز همسرش را که یک پری است، آشکار کرده و بی‌درنگ از هم جدا افتادند؛ آن‌گاه همسرزمینی برای از میان بردن دوری دشواری‌های بسیار را تحمل کرده و آزمون‌های بی‌شمار از سرگذرانده است؛ مانند قصه «سلطان مار» که مهرنگار جلد سلطان را به آتش می‌کشد و سلطان مار ناچار به ترک خانه و کاشانه می‌شود (ن. ک: همان، ۱۰).

در افسانه «گل و سینارو» حرمت نگذاشتن به آداب و رازهای پریان موجب می‌شود تا سرانجام خوشی در انتظار یکی از قهرمانان نباشد. شرط ازدواج پری با مرد زین‌ساز آن بود که هیچ‌گاه دلیل کارهایش را نپرسد. این دو، پس از مدتی صاحب پسری شدند، پری در روزی که تنور روشن بود پسر را به تنور انداخت و گفت که بگیر خواهر. بعد هم صاحب دختری شدند با دختر نیز همین کرد. در این زمان بود که زین‌ساز، سیلی محکمی به گوش پری زد. پس از چندماه، روزی پری مشغول پختن نان بود، کارش که تمام شد گفت: خواهر بچه را بده. دختر و پسرش سالم از چاه بیرون آمدند. چند روز بعد که برای گردش به صحرا رفته بودند پری بچه‌ها را باخود به درون چاهی برد و دیگر زین‌ساز آنان را ندید

(ن. ک: بهرنگی و دهقان، ۱۳۷۸، ج ۲: ۲۷-۲۸ و درویشیان و خندان، ۱۳۸۹، ج ۱۲: ۲۵۵-۲۶۵).

در افسانه «باکره‌های پریزاد»، پسرانسان به سادگی می‌تواند با یک پری ازدواج کند؛ اما در ادامه راه آسان بخت خود را به مسیری دشوار تبدیل می‌کند. هر سال در سیزدهم تیرماه، پری همسر قهرمان افسانه، همراه شش پری دیگر در چشمه باغ پریان آبتنی می‌کنند. در فرا رسیدن نخستین نوبت آبتنی پس از ازدواج پری و پسرانسان، پری از شوی زمینیش می‌خواهد که به محل آبتنی نزدیک نشود؛ زیرا اگر دیگر پریان بوی آدمیزاد بشنوند، پرواز می‌کنند و می‌روند و این پری هم باید با آنها برود؛ اما پسرانسان نمی‌تواند به عهدش وفادار بماند و پری را از دست می‌دهد (ن. ک: میهن‌دوست: ۱۳۷۸: ۱۱-۱۹).

در افسانه «پری بهشتی» آرزوی تاجرزاده‌ای برآورده می‌شود و با یک پری ازدواج می‌کند؛ اما پری رفتار نامتعارفی دارد. چون تاجرزاده از او پرسش‌گری می‌کند به او می‌گوید در پی پاسخ نباشد که اگر پاسخ وی داده شود، دیگر تاجرزاده همسرش را نخواهد دید. تاجرزاده شرط را می‌پذیرد. پری لب به سخن می‌گشاید که در زمانی که بالای سر مادر تاجرزاده بود، عزرائیل را دید و به او ادای احترام کرد. هنگامی که می‌خواست جان مادر تاجرزاده را بگیرد برای آن که به خون آلوده نشود، به پشت در پناه برد. در مراسم تشییع جنازه هم فقیری را دید که تکه‌ای کلوچه و لنگه کفشی پاره در دست گرفته و همراه تشییع‌کنندگان شده بود، هدایایی که مادر تاجرزاده به آن فقیر داده بود. پری برای تاجرزاده رازها را آشکار و او را ترک می‌کند (ن. ک: همان: ۲۰-۲۴).

۲-۴. قابلیت‌ها و توانایی‌های پریان

۲-۴-۱. پیکرگردانی‌های گوناگون

۲-۴-۱-۱. کبوتر

پریان شاید بیش از هر حیوانی در هیات پرندگان پدیدار می‌شوند و از همه بیشتر در هیات کبوتر. در داستان «خیر و شر»؛ خیر که چشم‌هایش را از دست داده، زیر درختی به خواب می‌رود و گفتگوی دو کبوتر را می‌شنود که از درمانگری برگ‌های درخت سخن می‌گویند (مهندی، ۱۳۸۶: ۵۹-۶۱). گاهی هم چهل پری در هیات چهل پرنده پدیدار می‌-

۳۳۴/ پریان ایرانی به روایت افسانه‌های جادویی

شوند. در «پرنده آبی» یک پری به حسن یوسف دل می‌بازند و همگی در پیکر پرنندگان حسن یوسف را که او نیز در جلد پرنده این سو و آن سو می‌رود، دنبال می‌کنند. (ن. ک: درویشیان و خندان: ۱۳۸۹، ج ۲، ۸۱-۸۴). در «سلطان مار» جلد قهرمان، سلطان مار سوزانده می‌شود، وی در هیات کبوتر به سرزمین مادریش سفر می‌کند (ن. ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۲: ج ۱، ۱۰).

۲-۴-۱-۲. مار و اژدها

« مار و اژدها که بوده‌هایی قمری‌اند، غالباً جانشین هم می‌شوند، در فرهنگ مزدیسنا جنبه‌ای از اهریمن‌اند. اژی-دهاک مار پارسی، به معنی خفه‌کننده است و دشمن ایزد خورشید.» (کوپر، ۱۳۸۶: ۳۲۹-۳۳۲). اما در فرهنگ مردمانه این دو نگهبان گنج‌های پنهان‌اند.

جز «سلطان مار» که مردپری، جلد مار بر تن دارد، در افسانه «نصیحت شاه پریان» هم پری در هیات ماری کوچک پدیدار می‌شود. روزی شکارچی مار بزرگی را می‌بیند که در پی مار کوچکی است. دلش به رحم می‌آید و مار بزرگ را می‌کشد تا مار کوچک برهد. مار کوچک اندکی که پیش می‌رود از جلدش بیرون می‌آید و چنان زیباست که شکارچی شگفت‌زده می‌شود. مار پس از تشکر از شکارچی به او می‌گوید که دختر شاه پریان است و ماری که شکارچی کشت، پسر وزیر بود که قصد تعرض به او را داشت (ن. ک: میهن‌دوست، ۱۳۷۸: ۴۳-۴۹ و درویشیان و خندان، ۱۳۸۳، ج ۱۵: ۲۵۱-۲۵۴).

در اندک مواردی پری در پیکر اژدها پدیدار می‌شود؛ نمونه «دیو هفت سر» است. در این افسانه، اژدهایی عروس شاهزاده‌ای را به بند می‌کشد. شرط رهایی عروس شاهزاده آن است که دیو هفت سر کشته شود. شاهزاده دیو را می‌کشد و پری از جلد اژدها بیرون می‌آید و عروس شاهزاده را آزاد می‌کند (ن. ک: درویشیان و خندان، ۱۳۸۲، ج ۵: ۲۵۱-۲۵۳).

۲-۴-۱-۳. قورباغه

«قورباغه حیوانی قمری است و باران‌آور؛ مظهر باروری، حاصلخیزی و شهوت‌گرایی است. زمانی که از آب بیرون می‌آید، مظهر تجدید حیات و رستاخیز است. چون پوستی

مرطوب دارد، زندگی است و با خشکی و مرگ در تضاد است.» (کوپر، ۱۳۸۶: ۳۲۹-۳۳۲)

در افسانه «گل خندان(۴)» ماهیگیری به جای ماهی، قورباغه‌ای از دریا صید می‌کند. قورباغه را به خانه می‌برد و پیش خود نگه می‌دارد. هر روز باز هم به ماهیگیری می‌رود و تا چند روز زمانی که به خانه بازمی‌گردد، خانه را تمیز و غذا را آماده می‌یابد. روزی وانمود به بیرون رفتن از خانه می‌کند و خیلی زود درمی‌یابد که یک پری در جلد قورباغه خود را پنهان کرده است. از پری می‌خواهد به جلد قورباغه بازنگردد و با او ازدواج کند (ن. ک: بهرنگی و دهقان، ۱۳۷۸: ج ۲، ۲۷-۳۱ و درویشیان و خندان: ۱۳۸۹، ج ۱۲، ۳۴۵-۳۵۱).

۲-۴-۱-۴. میمون

پری حتی در هیات میمون بر انسان پدیدار می‌شود. در «گلنار» همسر قهرمان، پسر سوم یک پری است که جلد میمون دارد و مانند بسیاری از پریان اگر جلدش سوزانده شود همسرش را ترک می‌کند (ن. ک: درویشیان، خندان، ۱۳۸۹: ج ۱۲، ۴۳۵).

۲-۴-۱-۵. انسان

اما می‌شود که هیأت انسان هم یک پیکرگردانی برای پری به شمار آید. در «پنج تا شد، شش تا شد» پری برای آن که نزد پدرش برود با جلد اصلیش می‌رود؛ اما زمانی که بر آدمیزادی پدیدار می‌شود جلد آدمیزد بر خود می‌کشد (ن. ک: میرکاظمی، ۱۳۷۷: ۳۳). در اینجا هیچ توضیحی براین که هیات اصلی پری چیست داده نمی‌شود؛ اما هرچه هست این هیات متفاوت از هیات انسان است.

۲-۴-۲. رابطه پریان با حیوانات

پریان نه تنها در پیکرگردانی‌های خود تبدیل به حیوانات گوناگون می‌شوند، بلکه با حیوانات هم رابطه‌ای دوستانه دارند. در «گل قهقهه» زمانی که پادشاه از قهرمان شیر شیر در مشک شیر در پشت شیر را می‌خواهد، دختر شاه پریان وی را به سراغ شیری که پادشاه جنگل است می‌فرستد تا پس از رساندن سلام پری به او بگوید که پری وی را برای بیرون کشیدن خار از پای شیر فرستاده است. شیر هم پس از آن که خار از پایش بیرون کشیده

می‌شود تقاضای قهرمان را برآورده می‌کند (ن. ک: درویشیان و خندان، ۱۳۸۹، ج ۱۲: ۴۲۰-۴۰۵).

۲-۴-۳. قابلیت تبدیل اجزا بدن به گوهر یا طلا

در گروهی از قصه‌ها، پریانی وجود دارد که قطرات خون آنها به گوهر تبدیل می‌شود و یا خاکسترشان به طلا. ممد چوپان افسانه «گل ققه» در پی دست‌یابی به سنگی قیمتی به چشمه‌ای می‌رسد که پر از سنگ‌های قیمتی است. به درون چشمه می‌رود. راه آب چشمه را پی می‌گیرد تا به خانه‌ای می‌رسد. وارد خانه می‌شود و دختری سربریده را در خانه می‌بیند. خون از گردن دختر در آب می‌چکید و هر قطره به یک دانه قیمتی تبدیل می‌شد. در ادامه رویدادها زمانی که می‌بیند دیو چگونه به او هستی می‌بخشد در می‌یابد که دختر پریزاد است. در ادامه رویدادها پریزاد همراه قهرمان می‌شود. به رضای خود رنگی از انگشت کوچکش را می‌زنند. چکه‌های خون میان طشت آب می‌افتد و به سنگ قیمتی تبدیل می‌شود (ن. ک: درویشیان، خندان، ۱۳۸۹، ج ۱۲: ۳۷۷-۴۰۴). در «گل قهقهه» به صراحت از تبدیل خون دختر شاه پریان به یاقوت گفته شده است. گاهی هم خونشان به گوهر ابریشم‌ها که مال شاه پریان است، تبدیل می‌شود (ن. ک: همان، ۴۰۵-۴۲۰). در قصه ابراهیم گاوچران هم پری‌ای وجود دارد که قطرات خونسش به گوهر تبدیل می‌شود (ن. ک: همان، ج ۱، ۱۵۳-۱۵۸).

همچنان که پیشتر هم آمد یکی از پیکرگردانی‌های پریان در هیات مار است. تیپ ۴۱۱ طبقه‌بندی آرنه تامپسون با عنوان «عروس مار است» و قصه «سلطان مار» که جزو شاهد‌های تیپ ۴۲۵ است، هم این نکته را تایید می‌کنند (ن. ک: مارزلف، ۱۳۷۱: ۹۸-۱۰۰). در تیپ ۴۱۱، شاهزاده‌ای یک دختر را در بیابان می‌یابد، با او ازدواج می‌کند؛ اما پس از ازدواج هر روز از تندرستیش کاسته می‌شود. به پند درویشی درمی‌یابد که عروسش در واقع یک مار- احتمالاً پری در هیات مار- است. مار را به درون تنور می‌اندازد و مار می‌سوزد. خاکستر مار بعدها به طلا تبدیل می‌شود (ن. ک: مارزلف، ۱۳۷۱: ۹۷).

۲-۵. رابطه پریان با جهان گیاهی

۲-۵-۱. زایش و رویش از گیاهان

در برخی از افسانه‌ها دختران پریزاد از دل میوه‌های گوناگون سربرمی‌آورند؛ مانند خیار در افسانه «دختر سوسه خیار» (ن. ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۲: ج ۱، ۳۳۹-۳۴۰)، یا انار در افسانه «پریزاد یا دختر چل انار» (ن. ک: همان، ۳۳۵-۳۳۶). البته یکی از شناخته‌شده‌ترین مصادیق چنین ویژگی‌ای در افسانه «دختر نارنج و ترنج» آورده شده است. دختری که گفته می‌شد دختر شاه پریان است، از دل نارنج بیرون می‌آید. شاهزاده‌ای به شنیدن نام دختر نارنج و ترنج به او دل می‌بازد. وی درمی‌یابد برای چیدن دختر از درخت باید از هفت دیوزاد کمک بگیرد. توبره را از طلا و جواهر پر می‌کند و به راه می‌افتد. به هر دیوی که می‌رسد طلا و جواهری می‌دهد تا به دیو بعدی می‌رسید. هفتمین دیوزاد به او می‌گوید که باید نارنج را با چوبی از درخت بچیند تا دیوان نگهبان دختر خبردار نشوند. شاهزاده سه نارنج می‌چیند و می‌تواند دختری را که از سومین نارنج بیرون می‌آید، زنده نگه دارد. شاهزاده دختر را بالای درختی می‌گذارد تا برایش لباس بیاورد. یک کولی سر دختر را می‌برد و خود را به جای او جامی زند. چکه‌ای از خون دختر زیر درخت می‌افتد و بوته گلی می‌روید. بوته گل خود را به بغل شاهزاده می‌اندازد و همراهش به کاخ می‌رود. شاهزاده بوته گل را در باغچه می‌کارد. در نبود شاهزاده در کاخ، کولی دستور می‌دهد تا بوته را قطع کنند و با چوب‌هایش برای کودکی که کولی از شاهزاده در شکم داشت گهواره‌ای بسازند. پیرزن رختشوی کاخ هم باقی چوب‌ها را با خود می‌برد. پس از آن هر روز که به خانه بازمی‌گردد، خانه‌اش را تمیز و مرتب می‌بیند. سرانجام پیرزن دختر را می‌بیند که از چوب‌ها بیرون می‌آید و نمی‌گذارد دختر به میان چوب‌ها بازگردد (ن. ک: همان، ۳۱۵-۳۳۵).

پری-دخترانی که از میوه‌هایی درختی رویده می‌شوند در افسانه‌های دیگر هم آورده شده‌اند که در مرکز رویدادهای افسانه نیستند مانند افسانه «باغ سیب». در باغی درختی با سه سیب است که سیب‌ها به هنگام رسیدن به دختران زیبایی تبدیل می‌شوند. پادشاه بر آن بود

تا پسرانش را به عقد این دختران درآورد. اما سه دیو که خانه در چاهی دارند سیب‌ها را می‌ربایند(ن. ک:همان، ۸۵-۹۱).

این دختران به واسطه کارکرد و نیروهایی که دارند؛ در واقع پریانی هستند که شاهزاده‌ای آنان را می‌رهاند، گرفتار دیوان می‌شوند، از آینده خبر دارند و راه‌حل‌های برای گشودن مشکلات در پیش پای قهرمان می‌گذارند. این دست افسانه که روایت‌های گوناگونی هم دارند، نمونه‌های مشخصی از ارتباط اسرارآمیز پری و رویش گیاهی است. این بوده‌های پریانه که از تبار گیاهانند به گونه‌ای نماد رمزین چرخه هستی‌اند؛ زیرا از گیاه به انسان و از انسان به گیاه تبدیل می‌شوند و از میان نمی‌روند. «نمادهای گل و گیاه با ایزدبانوی زمین، باروری و گیاهان در ارتباط است و با باروری آب‌های زندگی بخش نیز پیوند دارد.» (کوپر، ۱۳۸۶: ۳۱۸)

۲-۵-۲. تجلی ایزدبانوان گیاهی

نمونه برجسته ارتباط زن و گیاه، چل‌گیس است که حضورش کارمایه نیرومندی برای سرزندگی و شکوفایی گیاهان می‌شود. در افسانه «جان‌تیغ و چل‌گیس»، جان‌تیغ، شاهزاده-پهلوانی که حرز جانش تیغی اسرارآمیز است- پس از تحمل دشواری‌های بسیار چل‌گیس را از دست دیوی سپید می‌رباید. در راه بازگشت به کاخ شاهی در کنار چاهی چهل روز چادر می‌زنند تا او هر روز بتواند یکی از گیس‌های بافته‌اش را بشوید؛ اما دو تار مویش به چاه می‌افتد. باغ شاه از آب چاه سیراب می‌شد. پس از افتادن موهای چل‌گیس در آب، درختان باغ شاه سخنگو شدند. در جایی دیگر از افسانه چل‌گیس به نشانه سپاسگزاری دو تار مویش را به دو همراه ویار جان‌تیغ می‌دهد تا در هر فصلی هر میوه‌ای که بخواهند در جیب‌شان پیدا کنند (ن. ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۵: ج ۳، ۴۵-۶۷).

بدین ترتیب روشن است که چل‌گیس نه زیارویی عادی یا حتی شاهدختی زمینی که بوده‌ای فرازمینی است که در وجودش زایش و زاینده‌گی طبیعت گیاهی رمزینه شده است. «مو نماد نیروی و گوهر زندگی، قدرت و کارمایه است که از سر نشات می‌گیرد» (کوپر، ۱۳۸۶: ۳۵۷-۳۵۶). چهل نیز عددی مقدس است، مقدسان چهل روز به چله می‌نشینند و

چهل گیس چهل بافته دارد. «گویا از آغاز عدد چهل همبسته سرنوشت است و آن هم بیشتر در موقعیت‌های حساس» (شیمل، ۱۳۸۸: ۲۷۰). شاید از همین روست که چهل گیس قدرت پیش‌اندیشی دارد و در چند جای قهرمان را از موقعیت‌های خطر خبر می‌دهد. این ویژگی‌ها نشان از آن دارد که گرچه در افسانه به روشنی نیامده است، اما چل‌گیس یک ایزدبانو و یا پری گیاهی بر زمین است. دست کم می‌توان گفت که چل‌گیس، تجلی یک نیروی فرادستی و جادویی بر جهان گیاهی است؛ نیرویی که می‌تواند وضعیت گیاهان را دگرسان کند و ارتقا بخشد (ن. ک: نعمت طاوسی، الف: ۱۳۹۴: ۲۱۴-۲۲۱).

قهرمان دیگری که پیوندی اسرارآمیز با جهان گیاهان دارد «گل‌خندان» است که به هنگام راه رفتن در زیر هر گامش خشتی نقره و خشتی طلا پدیدار می‌شود، زمانی که می‌خندد گل‌های خندان. زمانی که می‌گرید مروارید غلتان از چشم‌هایش بیرون می‌آید و هر صبح زیر سرش کیسه‌ای اشرفی پدیدار می‌شود. گرچه خاله‌اش با سنگدلی چشم‌هایش را از کاسه درمی‌آورد و او را در چاه رها می‌کند تا دختر خود را به عقد شاهزاده درآورد؛ اما باغبانی گل‌خندان را از چاه می‌رهاند و حق را به حقدار می‌رساند (ن. ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۲، ج ۱: ۱۹۹-۲۲۹).

«گل‌خندان» به عنوان تیپ ۴۰۲ در طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی معرفی شده است که نخستین پی‌رفت آن در بردارنده این نکته است که به هنگام به دنیا آمدن گل‌خندان، پریان ویژگی‌هایی جادویی به وی می‌دهند. این ویژگی در دیگر شاهدهای قصه هم تأیید شده است (مارزلف، ۱۳۷۱: ۹۱).

گل‌خندان چند ویژگی نامتعارف و جادویی دارد که تنها یکی از آنها پدیدار شدن گل‌خندان است؛ اما با حضور باغبان به عنوان ناجی بر پیوند گل‌خندان و گیاه تأکید می‌شود. افزون بر این، نام این دختر اسرارآمیز هم تأکیدی بر رابطه وی با جهان گیاهان است.

۳۴۰/ پریان ایرانی به روایت افسانه‌های جادویی

این گروه از پری‌زادگان می‌توانند رمز ایزدبانوی باروری باشند که توسط جوان (شاهزاده) از سرزمین دیوان ربوده می‌شوند تا سرسبزی و حاصلخیزی را به طبیعت مرده بازگردانند (ن. ک: برفر، ۱۳۸۸: ۱۳۱).

۲-۶. پریان و آدمیان

۲-۶-۱. همزاد آدمیان

بر پایه آنچه در فرهنگ مردمانه آمده است همراه با تولد هر انسانی همزاد او هم متولد می‌شود. این همزاد در جهان دیگر زندگی می‌کند، جهان جنیان و پریان. رابطه انسان با همزادش در فرهنگ عامه رابطه‌ای اسرارآمیز است. در حوزه علوم غریبه در خصوص همزاد نکته‌هایی گفته شده است که برخی از این نکته‌ها به فرهنگ مردمانه هم راه پیدا کرده است؛ گرچه مفهوم همزاد در بنیاد پایه علمی ندارد.

در افسانه «گربه سبز نقاره» شاهدختی که با چوپانی از کاخ پادشاهیش می‌گریزد، به لب چاهی می‌رود و سر در چاهی که از آن دود بیرون می‌زند، می‌کند و جویای هویت اهالی چاه می‌شود. چون می‌شنود که آنان پریانی همزادش هستند با طناب از چاه پایین می‌رود. پریان یا همزادان شاهدخت به او می‌گویند آنچه را بر او گذشته و خواهد گذشت، می‌دانند. از او می‌خواهند تا به گفته‌های ایشان گوش دهد و از یاد نبرد تا آینده خود را بسازد (ن. ک: درویشیان و خندان، ۱۳۸۹، ج ۱۲: ۷۹-۹۰).

۲-۶-۲. آزار آدمیان

در فرهنگ مردمانه برخی پریان آدمیان را پریشان می‌کنند، خواب و یا تعادل روح و روان را از ایشان می‌ربایند. بازتاب این باور را در افسانه‌ها هم می‌توان دید. در افسانه «گوشواره زیبا» شاهزاده‌ای دچار دیوانگی می‌شود و شاه برای درمانش جایزه تعیین می‌کند. قهرمان درمی‌یابد که پری با پرتاب لنگه کفشی شاهزاده را دیوانه می‌کند. وی هر شب از چنار نزدیک اتاق شاهزاده بالا می‌رفت، لنگه‌ای از کفش‌هایش را بر شاخه‌های چنار آویزان می‌کرد و با لنگه دیگر به اتاق شاهزاده می‌رفت و لنگه را بر سر شاهزاده می‌زد. شاهزاده عاقل می‌شد و صبح به هنگام ترک شاهزاده با لنگه دیگر به سر شاهزاده می‌زد و او را دیوانه می‌کرد (ن. ک: درویشیان و خندان، ۱۳۸۹، ج ۱۲: ۶۰۳-۶۱۰).

۲-۶-۳- ازدواج پریان با آدمیان

در افسانه‌های ایرانی پریان بسیار با مردان و زنان ازدواج می‌کنند؛ اما به نظر می‌آید که تنها ازدواج مرد-پریان و دختر انسان، پس از چیرگی بر فراز و فرود بسیار پایدار می‌ماند؛ مانند شاهد‌های تیپ B۴۰۳ (مارزلف، ۱۳۷۱: ۹۱) از جمله «گل خندان» و شاهد‌های تیپ B۴۳۲ (همان: ۱۰۲) از جمله «سلطان مار». از سوی دیگر تقریباً همه ازدواج‌های زن-پریان و پسرانسان عمدتاً به دلیل نابردباری مردان به جدایی می‌انجامد؛ مانند شاهد‌های تیپ B۴۱۶* (همان: ۱۰۹) از «جمله گل به صنوبر چه کرد (۲)».

۲-۷-۲. پریان و مرگ

۲-۷-۲.۱. مرگ و بازگشت از مرگ

مفهوم مرگ در جهان پریان بدون قطعیت است؛ مگر آن که در هیات پریانه خود نباشند. در قصه «گل به صنوبر چه کرد»، ملک محمد با یک پری ازدواج می‌کند. روزی پری به او می‌گوید که ریش سفیدی با الاغی سفید رنگ و تابوتی از پی او خواهد آمد که به معنی مرگ اوست. پیرمرد می‌آید و پری را با خود می‌برد. سیمرخ به ملک محمد سوگوار می‌گوید که پیرمرد پدرپری و شاه پریان بود و پری در نظر او مرده است؛ اما او هنوز نمرده و زنده است. ملک محمد به سرزمین پریان می‌رود و دوباره با پری ازدواج می‌کند (ن. ک: درویشیان و خندان، ۱۳۸۹، ج ۱۲: ۲۴۷-۲۶۳).

اما در قصه «پرنده آبی چهل پری» که در پیکر چهل کبوتر همواره حسن یوسف را دنبال می‌کنند، زمانی که به همراه او وارد تنور می‌شوند، حُسن یوسف می‌گریزد؛ اما مادر حُسن یوسف در تنور را می‌بندد و همه چهل پری می‌سوزند و حُسن یوسف آزاد می‌شود (ن. ک: همان: ج ۲، ۸۱-۸۲).

گاهی هم بازگشت از مرگ امکان پذیر است. در «شاه پریان»، زمانی که شاه پریان به همراه همسرش که آدمیزاد است به باغ گلی می‌روند، همسر وی به اشتباه زیباترین گل را که جان شاه پریان است، می‌چیند. با چیده شدن گل، سر شاه پریان از بدنش جدا می‌شود. برای بازگرداندن وی به زندگی نیاز به داروی شکست و بست است. همسر پری پس از

دشواری‌های بسیار دارو را پیدا می‌کند و همسر را به زندگی بازمی‌گرداند (ن. ک: همان: ۱۲۵-۱۲۲).

۳. نتیجه‌گیری

در این نوشتار چهارچوبی ارائه شد که با آوردن مصادیقی هر چند اندک از متن قصه‌های گردآوری شده، تلاش شد تا تصویری روشن‌تر از گذشته از پریان ایرانی ارائه شود. این تصویر نمی‌تواند فراگیر باشد. با توجه به آن که قصه‌های عامیانه در طی قرن‌ها سینه به سینه در میان مردم نقاط گوناگون نقل شده‌اند و شاید کمتر از یک قرن باشد که در قالب نوشتاری درآمده‌اند. مصادیق آورده شده که قطعاً بیشتر هم هستند، تصاویر گوناگون برگرفته از خاطره جمعی قصه‌گویان بی‌شمار است که در نقاط گوناگون ایران و در زمان‌های گوناگون زندگی کرده‌اند.

از دید قصه‌گویی، پریان در افسانه‌های ایرانی جایگاه گوناگونی دارند. برخی در کانون رویدادهای قصه‌اند یا در جایگاه قهرمان یا در جایگاه نیروی بازدارنده قهرمان، و برخی هم در جایگاه اشخاص درجه دوم یا سوم پدیدار می‌شوند. جزئیات شناختی پریان در بسیاری از موارد از طریق روایت‌هایی به دست می‌آید که در آنها پریان در جایگاه اشخاص درجه دوم یا سوم پدیدار شده‌اند. دنیای پریان در افسانه‌های جادویی به گواه نمونه‌های برشمرده شده، بسیار متفاوت از آن چیزی است که در روایات اساطیری آمده است. تصویری که افسانه‌های جادویی از پریان به دست می‌دهد، بوده‌هایی رمزآلود اما آشناست. در پیکرهای گوناگون با خواست‌های متفاوت که بی‌شبهت با خواست‌های آدمیان نیست. غالب تصاویر حاکی از آن است که این بوده‌ها در گوشه و کنار همین کره‌خاکی زندگی می‌کنند؛ اما ترجیح می‌دهند از چشم انسان پوشیده بمانند. کردارهای ایشان یکسره سیاه یا سفید نیست. به دلیل آن که پریان بوده‌های ناپیدا از چشم انسان را می‌توانند بینند و نسبت به رویدادهای آینده پیش‌آگهی دارند، از نگاه آدمیان واکنش‌های نامتعارفی نسبت به رویدادها از خود نشان می‌دهند.

پیمان‌شکنی نزد ایشان گناهی نابخشودنی است. در جهان پریان قصه‌های جادویی هم زمان آشنا و ناآشناست. در سرزمین‌هایی نزدیک و دور، مکان‌هایی که هرکجا می‌تواند باشد زندگی می‌کنند و چندان هم از آدمیان گریزان نیستند؛ اما بهر حال سرزمین خود را دارند که یکسره از سرزمین آدمیان جداست.

با توجه به گونه‌گونی زیستگاه‌های پریان، شاید بتوانیم بگوییم که پریان از نظر زیستی هم یکسان نیستند، برخی در آب می‌زیند، به سخن دیگر آبی هستند و برخی بر خاک؛ یعنی زمینی یا خاکی. برخی هم ارتباط اندامواری با گیاهان دارند که پریان گیاهی‌اند. گرچه این تقسیم‌بندی به روشنی در افسانه‌ها نیامده و تنها یک گمانه است.

پیکرگردانی‌های پریان که به عنوان پوشیدن جلد از آن یاد شده است، نه تنها ناشی از توانایی پریان در افسانه است، بلکه به نزدیکی آنان به جهان حیوانی و جهان‌های نادیدنی هم اشاره دارد. گویی مرز پرنرنگی که میان انسان و حیوان و گیاه است، میان پری و حیوان و گیاه نیست. بدین ترتیب پری را می‌توان بوده‌ای سیال میان جهان گیاهی و حیوانی و حتی انسانی تصویر کرد.

کتاب‌نامه

- انجوی شیرازی، ابوالقاسم. (۱۳۵۲). *قصه‌های ایرانی*. ج ۱. تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر.
- انجوی شیرازی، ابوالقاسم. (۱۳۵۳). *قصه‌های ایرانی*. ج ۲. تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر.
- انجوی شیرازی، ابوالقاسم. (۱۳۵۵). *قصه‌های ایرانی*. ج ۳. تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر.
- برفر، سیدمحمد. (۱۳۸۸). «پری‌زادگان نباتی». *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*. ش ۱۴، ۱۲۷-۱۴۶.
- بهرنگی، صمد و دهقانی، بهروز. (۱۳۷۸). *افسانه‌های آذربایجان*. ج ۲، تهران: انتشارات نیل.
- پزشکیان، محسن. (۱۳۸۳). *قصه‌های مردم کازرون*. تهران: کازرونیه.
- حسینی، حسین. (۱۳۸۰). *سام‌نامه*. تهران: انتشارات نمایش.
- درویشیان، علی‌اشرف و خندان، رضا. (۱۳۸۷). *فرهنگ افسانه‌های مردم ایران*. ج ۱، چاپ ۴؛ ج ۱۱ و ج ۱۲، چاپ ۱، تهران: کتاب و فرهنگ.

۳۴۴/ پریان ایرانی به روایت افسانه‌های جادویی

- درویشیان، علی‌اشرف و خندان، رضا. (۱۳۸۹). **فرهنگ افسانه‌های مردم ایران**. ج ۲، چاپ ۳. تهران: کتاب و فرهنگ.
- درویشیان، علی‌اشرف و خندان، رضا. (۱۳۸۲). **فرهنگ افسانه‌های مردم ایران**. ج ۵، چاپ ۲؛ ج ۱۳ و ج ۱۴، چاپ ۱، تهران: کتاب و فرهنگ.
- درویشیان، علی‌اشرف و خندان، رضا. (۱۳۸۳). **فرهنگ افسانه‌های مردم ایران**. ج ۱۵ و ج ۱۸. تهران: کتاب و فرهنگ.
- سرکاراتی، بهمن. (۱۳۸۵). «پری: تحقیقی در حاشیه اسطوره‌شناسی تطبیقی». **سایه‌های شکارشده**، ۱-۲۶. تهران: طهوری.
- شوالیه، ژان. برگران، آلن. (۱۳۷۹). **فرهنگ نمادها**. ج ۲. برگردان سودابه فضایی. تهران: جیحون.
- شیمیل، آنه ماری. (۱۳۸۸). **راز اعداد**. برگردان فاطمه توفیقی. قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- کوپر، سی جین. (۱۳۸۶). **فرهنگ مصور نمادهای سنتی**. برگردان ملیحه کرباسیان. تهران: فرشاد.
- مزدپور، کتایون. (۱۳۷۷). «روایت‌های داستانی از اسطوره‌های کهن». **فرهنگ**. ش ۲۵-۲۶، صص: ۱۰۳-۱۲۵.
- مارزلف، اورلریش. (۱۳۷۱). **طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی**. تهران: سروش.
- محمدیان مغایر، زهره. (۱۳۸۴). «پیمان پری و آپسارا». **نامه انسان‌شناسی**. سال ۴، شماره ۸، صص: ۱۰۷-۱۱۸.
- محمودپور، لقمان. (۱۳۹۶). «مقایسه ماهیت پری در ایران باستان با ماهیت آن در ادبیات فارسی». **نشریه ادبیات تطبیقی**. سال ۹، شماره ۱۷، صص: ۲۰۷-۲۲۵.
- ملک‌زاده، مهرداد. (۱۳۸۱). «سرزمین پریان در خاک مادستان». **نامه فرهنگستان**. سال پنجم، پیاپی ۲۰، صص ۱۴۷-۱۹۱.
- میرکاظمی، سیدحسین. (۱۳۷۷). **چهل گیسو: افسانه‌های مردم مازندران، گلستان و ترکمن صحرا**. تهران: مرکز.
- میهن‌دوست، محسن. (۱۳۷۸). **باکره‌های پریزاد**. تهران: انتشارات توس.

- مهتدی، فضل‌الله. (۱۳۸۱). *افسانه‌های کهن ایرانی*. تهران: انتشارات هیرمند.
- نعمت‌طاوسی، مریم. (الف ۱۳۹۴). *زایش اسطوره*. تهران: جامی.
- نعمت‌طاوسی، مریم. (ب ۱۳۹۴). «بازجست پاره‌های گمشده اسطوره گرشاسپ»، *مجله مطالعات عرفانی و اسطوره‌شناختی*. سال ۱۱، شماره ۳۸، صص: ۲۷۱-۲۹۷.
- نیبرگ، ساموئل. (۱۳۸۳). *دین‌های ایران باستان*. برگردان نجم‌الدین سیف. کرمان: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

